

Cemil Cahit Toydemir: Askeri ve Siyasi Kariyeri Üzerine Notlar

Cemil Cahit Toydemir: Notes On His Military and Political Career

Murat Yümlü*

Özet

Çalışmada, Milli Mücadele döneminin önemli komutanları arasında yer alan Cemil Cahit Toydemir'in askeri ve siyasi hayatı üzerine notlar düşülmesi amaçlanmıştır. Toydemir, Sakarya Savaşı'nda aynı isimli mevkiideki komutanlık vazifesi ve hizmetlerinden dolayı mezkûr aile soyadını almıştır. Toydemir, Cumhuriyet döneminde üst düzey askeri görevlerin ardından emekliye ayrılıp, 1946 yılında TBMM'ye seçilmiştir. 1946 yılının yaz ayları sonunda kurulan Recep Peker Kabinesi'nde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan Toydemir, 1950 yılından itibaren siyasi hayattan çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemil Cahit Toydemir, Zile Ayaklanması, Milli Savunma Bakanlığı.

Abstract

In this article, it's purported taking notes on the political and military career of Cemil Cahit Toydemir who had been amongst the significant commanders during the period of National Struggle. Toydemir had assumed his called family surname thanks to his duty and services by commandship at the same-named point during the War of Sakarya. He had retired after the high-positioned military services and had been elected to Turkish Grand National Assembly (TGNA) in 1946. Toydemir, who had been the participant of the Recep Peker Cabinet, which was founded at the end of the summer months of 1946, had withdrawn from the political life after 1950.

Key Words: Cemil Cahit Toydemir, Zile Revolt, Ministry of National Defense.

1. Giriş

Milli Mücadele tarihinden başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazınında (adı pek anılmayan) askerî ve siyasî bir kişilikten bahsetmek, daha çok tarih çalışmalarına eğilenlerin takdir edeceği üzere, oldukça derin bir araştırmayı gerektirir. Böylesi bir çabanın taşıdığı asıl risk ve zorluk, öncelikle kaynaklarda pek sıklıkla anılmayan şahsiyetin geçmiş bilgisi içinde sıkışıp kalmış kimliğini etraflıca ortaya çıkarabilmekten kaynaklanır.

* Ortadoğu Teknik Üniversitesi – Ankara.

Bu bakımdan, böyle bir amaca mütevazı bir şekilde yaslanmakla birlikte, Orgenerallik seviyesine kadar yükselen ve uzun bir askerî kariyerin ardından, 1946 yılında Parlamento'ya giren, 1946–1947 yılları arasında Recep Peker başkanlığındaki CHP Kabinesi'nde Millî Müdafaa Vekili (Millî Savunma Bakanı) olarak görev yapan Cemil Cahit Toydemir'in askerî ve siyasî hayatına dair bir çalışma yürütmenin de bu kapsamda olduğunu varsayabiliriz. Bu şekliyle makalede, Cemil Cahit Toydemir'in uzun askerî kariyeri ve tek parti iktidarının son evresine rastlayan siyasî kariyeri hakkında notlar düşülmesi amaçlanmaktadır.

2. ASKERÎ ve SİVİL KARIYERİ İŞİĞİNDA CEMİL CAHİT TOYDEMİR

2.1. Yakın Tarihten Bir Portreye Dair Satır Arası Okumaları

Sosyal bilim araştırmalarında kaynaklara erişim güçlüğü karşısında, araştırma nesne, konu ya da olgusuyla henüz uzaktan bağlantı kurmak zorunluluğunda bulunan araştırmacı açısından önem kazanan bir nokta, birincil kaynağa/kaynaklara kadar uzanacak uzun yol karşısında şevk ve itidali yitirmemektir. Bu durum, üzerinde çalışılan tarihî bir kişilik, tarihî bir kurum ya da olay olsa da, bağlamın derinliğinin gerektirdiği üzere ilgili çerçevenin kuşatılması zorunluluğu dolayısıyla çoğunlukla kayda değer güçlükler içerir.

Biyografi çalışmaları açısından yakın tarihten portreler arasında geri planda kalmış, literatürün atlanan isimlerine eğilmek öncelikle kaynak darlığı yönüyle güçlükler içerir. Fakat, bu tarz, tarihin “liderler” odaklı biyografik çalışmalarının ötesine geçilmesi potansiyeliyle literatürde önemli bir yere sahiptir. Bu konuda, Leon Halkin'in biyografi çalışmalarıyla ilgili tenkid notu şöyledir:

...geçerli bir biyografi, şahsı kendi kadrosundan çıkarmaksızın, onun kendi tarihi hakikatini ortaya koyma endişesini taşır. O daha sonra umûmiye ulaşmak için husûsinin üstüne çıkar. Nihayet o, psikolojiden yardım talep etmekte ve ancak sanatkârane bir şekil içinde son bulmaktadır. Biyografinin tarihi, onun kaidelerini ve sınırlarını anlamaya yardım eder. Onun ilk görünümü methiyedir: Sezarların ve bilgelerin hayatı, kerâmet-sahiplerinin menâkıb-nameleri. Sonra, şüphesiz panzehir olarak hicviye gelmektedir. Bu hikâyelerde tarih tenkidi çok az yer tutmaktadır: Methiye bir tarih değildir; bir hicviye de öyle! En eski biyografiler, bilgi edinmenin çilelerini bilmezler. Onlar muhayyilenin zevklerini ve “şahsiyet kültü”nün mübalagalarını tercih ederler.¹

Bu yönüyle biyografi çalışmalarının tarihsel sosyoloji çalışmalarının yöneldiği makro hedeften sapma risklerine ve eksiğine karşılık, geçmişin birikimini anlayabilmek açısından methiye, hicviye türünde geleneksel anlatılardan görece uzaklaşabilen bir tür olarak değerlendirilmesi de mümkün gözükmektedir. Bu sırada belirli şerhler koyulabilecekse de Halkin'in şu değerlendirmesine katılmak mümkün görünmektedir: “Nihâyet biyografi, aynı insanın muhtelif “hayat”larının, -eğer en azından tahkik edilmiş, iyi düşünülmüş ve temiz iseler, - karmaşık ve çok yönlü bir şahsiyetin hakikî portreleri olabildiğini göstermekte ve ispat

¹ Léon Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 56.

etmektedir. Bu görüş açılarının karşılaştırılmasıyla tarih hiçbir şey kaybetmeyecek, çok şey kazanacaktır.”²

İlk olarak, 1960’ların ikinci yarısında, Türkiye’de Alevi siyasallığının örgütlü temsil platformlarından birisini karşılayan bir siyasi partinin [Birlik Partisi (1966); Türkiye Birlik Partisi (1970)] kurucu genel başkanının (Hasan Tahsin Berkman)³ askeri kariyerine dair bir okuma⁴ sırasında karşılaştığım Cemil Cahit Toydemir adı, benzer güçlükleri bulunan bir araştırma süreci ekseninde, Osmanlı İmparatorluğu’nun son on yılından Millî Mücadele’ye, Millî Mücadele yıllarına daha dikkatle eğildiğinde karşılaşılabilecek önemli sosyal reaksiyonlar arasında yer alan Pontus Ayaklanması’ndan, askerî bürokratik yapının üst düzey yöneticiliklerine uzanan Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar pek çok safhayı içeren bir kariyeri karşılıyordu.

Bu şekilde ilerleyen okumalarda Toydemir’in geniş bir Milli Mücadele ağı içinde önemli roller üstlenen etkin askerî bürokratik figürler arasında yer aldığı notu düşülebilir. Toydemir’in kariyerinin Milli Mücadele’nin başlarına kadarki evresine de işaret etmek üzere bazı aşamalara değinilmesinde yarar bulunmaktadır. Öncelikle Cemil Cahit Toydemir’in 5. Fırka Kumandanı sıfatıyla Sivas Kongresi sırasında bölgedeki kumandanlar arasında bulunduğu, ardından İstanbul Hükümeti’ni temsilen Amasya’da bulunan Bahriye Nazırı Salih Karzeg Paşa (sonradan Sadrazamlık görevine getirilmiştir) ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin yer aldığı, literatüre *Amasya Mülakatı* olarak geçen toplantıya (Ekim 1919) ev sahipliği yaptığı ayrıca belirtilebilir. Yine, I. Dünya Savaşı yıllarına atıfla, Bolşevik İhtilali’ni izleyen evrede Kuzey Kafkasya’da görev yapan, başında Yusuf İzzet Paşa’nın (Met Çunatuka İzzet) yer aldığı Kolordunun Tümen komutanı olarak görev yaptığı bilgisi de hatırlanabilir.⁵

² Halkın, *age*, 61.

³ “Birlik Partisi Gelişiyor”, *Cem*, Yıl: 1, s. 8, (Aralık 1966): 16–17. **Birlik Partisi Hesap Yönetmeliği** (Ankara: Alkan Matbaası, 1967), 2. H. Nedim Şahhüseyinoğlu, **Alevi Örgütlerinin Tarihsel Süreci** (Ankara: İtalik Yayınları, 2001), 73. Sacit Karaibrahimoğlu, **Demokrasimizin Kronolojisi** (Ankara: Alkan Matbaası, 1972), 171. Ufak bir not düşmek gerekirse, (T)BP’nin kuruluşundan altı yıl gibi kısa bir sonra yayımlanmış olmasına rağmen Karaibrahimoğlu eserinde Hasan Tahsin Berkman’dan BP’nin kurucu genel başkanı olarak değil de, yalnızca kurucular grubunun bir üyesi olarak bahsetmektedir.

⁴ Rifat N. Bali, “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi: Hitler İle Görüşme”, **Toplumsal Tarih**, s. 165 (Eylül, 2007), 38–42. Bali’nin makalesinin ana ekseninde yer alan, *Milliyet*’te yayınlanan ve görsel materyel açısından da önem taşıyan Tunca Bengin imzalı haberin giriş kısmında şu satırlar yer almaktadır: “*Milliyet*, İkinci Dünya Savaşı’nın büyük ölçüde sisler altında kalmış çok önemli bir olayını gün ışığına çıkarıyor. Türkiye’nin savaşa girip girmemesinin tartışıldığı dönemde, 1943’ün Temmuzunda Hitler’in özel çağrısı ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün onayıyla Batı ve Doğu cephelerine giden, bu arada “Kartal Yuvası” diye adlandırılan karargahında Adolf Hitler’le görüşen 1. Ordu Komutanı Cemil Cahit Toydemir’in ilginç tarihi öyküsünü kızı Ciyadet Perin’in ağzından açıklıyoruz. 15 günlük gezisi sırasında Hitler’le sık sık bir araya gelen ve Alman cephelerini Hitler’in önde gelen komutanlarıyla dolaşan Toydemir’in dönüşte İsmet İnönü’ye sunduğu beş sayfalık raporu aynen yayın ediyoruz”. Haberin tüm metni için bkz. “Türk Paşa’nın Hitler’le Pazarlığı”, **Milliyet**, 09.01.1991, 1, 18.

⁵ Sivas Kongresi’yle ilgili fotoğrafın yer aldığı bir kaynak için bkz. Fethi Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar** (Ankara: Atatürk ve Çevresi Yayınları, 1971), 219. Amasya Mülakatı bahsinde Cemil Cahit Toydemir’in ev sahipliği ve katılımcıların (Salih Karzeg Paşa, Hüseyin Rauf Orbay, Mustafa Kemal, Bekir Sami Kunduh, Cemil Cahit Bey) –Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal dışında- Çerkes kimliğinin de vurgulandığı bir kaynak için bkz. Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşı’nda Çerkeslerin Rolü** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1996), 79-80. Aynı konuda bir diğer değerlendirme için bkz. Rauf Orbay, **Siyasî Hatıralar** (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003), 394. Amasya Mülakatı için bkz. Ahmet Demiray, **Resimli Amasya: Tarih, Coğrafya, Salname-Kılavuz ve Kazalar** (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1954), 142–146. Döneme ilişkin pek çok kaynakta Cemil Cahit Bey’in adı, görüşmelere ev sahipliği yapan kişi olmasına rağmen, anılmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi veren Mazhar Müfit Kansu’nun anılarında Salih Paşa’nın Bahriye Nazırı olarak görev yaptığı Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin –en

Kariyerini, ilk bölümü ana kesiti karşılamak üzere, askerî ve siyasî evreler şeklinde ele alabileceğimiz Toydemir, İmparatorluğun son döneminden başlayarak Cumhuriyet'in kuruluş yılları boyunca orduda yükselmiş üst rütbeli bir subaydır. 1946 yılında Orgeneral rütbesiyle emekli olana kadar geçen kariyeri boyunca Tümen, Kuvvet Komutanlıkları, Kara Müsteşarlığı, Askeri Yargıtay Başkanlığı, Milli Müdafaa Vekâleti gibi çeşitli görevler ifa etmiştir. Buna karşılık, Toydemir adı literatürde genel olarak Milli Mücadele dönemiyle özdeşleşmiş sayılabilir. Bu durum, çoğunlukla literatürde iç ayaklanmalar kategorisinde ele alınan Pontus Meselesi'ne müdahale konusunda Ankara'daki Meclis Hükümeti'nin Merkez Ordusu'nu ihdas ettirmesi, Toydemir'in de, bu Ordu'nun ayaklanmanın bastırılmasına yönelik faaliyetleri ve Ordu'nun lağvedilmesini müteakiben, Pontus Harekâtı'nı yürütecek 10. Fırka Kumandanı olarak vazifelendirilmiş olmasıyla ilişkilidir.

1920 yılının sonlarında kurulan Merkez Ordusu'nun 1921 yılı Kasım ayı başlarına kadar Komutanlığı'nı ifa eden Nurettin Paşa'dan⁶ sonra, lağvedilen Ordu'nun yerine Pontus Harekâtı'nı yürütmek üzere 10. Fırka Kumandanlığı'na getirilen Cemil Cahit Toydemir'in askeri kariyerinin dönüm noktalarından bir tanesi başlamış olur. Literatürde Toydemir'in adı İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasına kadar uzanan evrede yükselen siyasî kariyeri dolayısıyla da öne çıkar. Toydemir, yukarıda da ifade edildiği şekliyle askerî kariyeri boyunca Orgenerallik rütbesine kadar uzanan çeşitli mevkilerde bulunmuş, son olarak ordudan emekliye ayrılmasını izleyen dönemde, 1946 yılında yapılan seçimlerde TBMM'ye girmiştir. 1946–1950 arasına karşılık gelen CHP iktidarı döneminde kurulan kabineler arasında yer alan Recep Peker kabinesinde yaklaşık bir yıl süreyle Millî Savunma Bakanlığı görevinde bulunan Toydemir, DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimleriyle birlikte siyasî hayattan çekilmiştir.

azından bir süreliğine– muhafazası yönündeki mülahazatın tamim şeklinde bildirildiği isimler arasında (Amasya'da Fırka Kumandanı) Cemil Cahit Bey de sayılmaktadır. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 427. Yine döneme ilişkin kült eserlerden Tayyip Gökbilgin'in eserinde geçen satırlara bakılabilir. M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken: Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına (4 Eylül 1919–23 Nisan 1920)**, c. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), 103–120.

Kuzey Kafkasya Kolordusu'ndaki komutanlardan Yusuf İzzet Paşa biyografisi için bkz. İzzet Aydemir, **Muhaceretteki Çerkes Aydınları** (Ankara: yy, 1991), 7–13. Ünal, **age**, 39. Son olarak Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti ve Kolordunun faaliyetleriyle ilgili ayrı bir bahis gerektiğinden yukarıdaki ayrıntılarla yetinildiği belirtilebilir. Cemil Cahit Toydemir biyografilerinde yer almayan dikkat çekici bir ayrıntı da Toydemir'in 1924 yılında, Tümen Komutanlığı döneminde askeri ekibiyle birlikte Erciyes Dağı'na çıkmış olmasıdır. Bu konudaki ayrıntılar için bkz.

http://www.dokadak.com/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=22

⁶ Nurettin Paşa'nın biyografisi için kullanılabilir ölçülü ve kısa bir örnek şu şekildedir: Kurtuluş Savaşı komutanlarından Mehmed Nurettin Paşa, 1873'te Bursa'da doğdu. 1893'te Harbiye Mektebi'ni bitirerek Osmanlı ordusuna katıldı. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında cephelerde görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta İngilizlere karşı çarpıştı. 1918'de Tuğgeneral oldu. 21. Kolordu Komutanlığı ve İzmir Valiliği yaptı. Bu görevlerinden alındıktan sonra, Haziran 1920'de Ankara'ya giderek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 9 Aralık 1920'de Orta Anadolu'da güvenliği sağlamak amacıyla kurulan Merkez Ordusu komutanlığına atandı. Bu görevi sırasındaki uygulamaları nedeniyle Kasım 1921'de görevinden alındı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yargılanması için karar çıktıysa da, Mustafa Kemal'in girşimiyle yargılanmaktan kurtuldu. Daha sonra 1. Ordu Komutanlığı'na getirildi ve Büyük Taarruz sırasındaki savaflara katıldı. 9 Eylül 1922'de 1. Ordu Komutanı ve İzmir Vali vekili olarak kente girdi. Bu görevi sırasında İzmir Metropoliti Hrisostomos'un ve muhalif gazeteci Ali Kemal'in linç edilerek öldürülmesine göz yumdu. 1. Ordu Karargahı'nın kaldırılmasından sonra, 1923'te Bursa milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. 18 Şubat 1932'de İstanbul'da öldü. Bkz. Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü** (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), 184. Resmi bir biyografi örneği için bkz. **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (TİHKTDÜKKB)** (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1972), 31–33.

Bu bilgilerin ardından –Cemil Cahit Toydemir’in tercüme-i hal bilgileri açısından kapsamlı örneklerden bir tanesi olarak, 1946–1947 yılları arasında Recep Peker başkanlığında kurulan Hükümet döneminde Milli Müdafaa Vekilliği ifa ettiği üzere– Milli Savunma Bakanlığı ağ sayfasındaki örnek verilebilir. Toydemir hakkında ilgili bakanlık ağ sayfasında şu bilgilere rastlanmaktadır:

(Görev Süresi) 07.08.1946–05.09.1947 / 1883 yılında İstanbul'da doğdu. 1902 yılında Harp Okulundan Teğmen rütbesiyle mezun oldu. 1909 yılına kadar Beyrut ve Hicaz'da kıt'a görevleri yaptı. 1909–1914 yılları arasında Yüzbaşı rütbesi ile Trablusgarp ve Balkan Harbine katıldı. 1915'te Binbaşılığa terfi ederek Birinci Dünya Harbinde 53'üncü Alay Komutanlığı ve 1916–1918 arasında 33'üncü Tümen Komutan Vekilliği yaptı. Ağustos 1918'de Yarbay oldu, 1'inci Kafkas Tümen Komutanlığına getirildi. Mayıs 1919'da 5'nci Kafkas Tümen Komutanlığı görevi verildi. 1921'de Albay oldu. 21 Ocak 1922'de 10'ncü Tümen Komutanlığı atandı. 1926'da 11'inci Tümen Komutanlığı görevi verildi. 1927'de Tümgeneral rütbesine yükseldi. 1932'de Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığına getirildi. 1933'te 5'inci Kolordu Komutanlığı görevi verilerek Korgeneralliğe yükseltildi. 30 Ağustos 1942'de Orgeneralliğe yükselerek Askerî Yargıtay Başkanlığı ve 1'inci Ordu Komutanlığı görevlerinde bulundu. 15 Haziran 1946'da emekliye ayrıldı. Sivil yaşamında VIII. Dönem İstanbul Milletvekili seçildi. PEKER Hükümetinde Milli Savunma Bakanı olarak görev yaptı. 15 Temmuz 1956'da vefat etti.⁷

Bir başka biyografik kayda *Atatürk'ün Silah Arkadaşları* adlı eserde rastlanmaktadır. Daha ayrıntılı olarak hazırlanmış biyografi notu şöyledir:

Sicil No: 1318-P.311 / 1883'te İstanbul'da doğdu. Mehmet Cahit Bey'in oğludur. 14 Mart 1900'de Harp Okulu'na girdi. 6 Aralık 1902'de Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) rütbesiyle Harp Okulu'ndan mezun oldu. 6 Aralık 1902'de Beyrut'taki 9. Nişancı Taburu, 4. Bölük'te ve Hicaz Şimendifer Hat Komiserliğinde ve Nisan 1909'da 1. Nişancı Taburu, 5. Bölük'te görevlendirildi. 15 Haziran 1909'da Yemen'deki 49. Alay, 3. Tabur, 2. Bölük Komutanı, Ekim 1911'de 33. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük Komutanlığı'na ve Nisan 1914'te Sivas 3. Numune Tabur Komutanlığı'na atandı. 8 Ocak 1915'te Binbaşı oldu. Şubat 1915'te 53. Alay Komutanı ve Mart 1916'da 33. Tümen Komutan Vekili oldu. Çoruh, Kop, Mama Hatun bölgesindeki muharebelere iştirak etti. Haziran 1916'da cephenin ihtiyatına verildi. Haziran 1918'de Kafkasya içerilerine yapılacak harekâta 9. Kafkas Alay Komutanlığı'na tayin edildi. 29 Temmuz 1918'de rütbesi Kaymakamlığa (Yarbay) yükseltildi. Bu esnada Bâkü'ye giren kuvvetlerin Güney Grubu Komutanlığı'na getirildi. Eylül 1918'de Bakü Mevkii Komutanlığı'na atandı. Ardından Karabağ üzerine yapılacak harekâta 1. Azerbaycan Tümen Komutanı olarak görevlendirildi. Şuşa'ya girdi. 15 Temmuz 1919'da Samsun'a çıkarak Anadolu'ya geçti. 5. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na atandı. Bu görevdeyken, Tümeni ile Yozgat, Zile, Pontus ayaklanmalarının bastırılmasına, II. İnönü Aslıhanlar-Dumlupınar, Sakarya Muharebeleri'ne ve Takip Harekâtı'na iştirak etti. Yararlıklar

⁷ <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/Anasayfa.htm>. Diğer bir biyografi notu örneği için bkz. TİHKTDÜKKB, 1972, 183–184. Aynı örneğe dayanılarak hazırlanan, Toydemir'in Çerkes kimliğinin de vurgulandığı bir diğer biyografi örneği için bkz. Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri-II* (İstanbul: Nart Yayıncılık, 1990), 43–44.

gösterdi.⁸ 12 Eylül 1921’de Miralay (Albay) olarak nasbedildi. 21 Ocak 1922’de 10. Tümen Komutanlığı’na atanarak Pontus Harekâtını yönetti. 18 Ekim 1922’de Tümen Komutanı selahiyetiyle Jandarma 1. Bölge Komutanı, 31 Ekim 1923’te 41. Tümen Komutanı, 14 Şubat 1926’da 11. Tümen Komutanı olarak görevlendirildi. 30 Ağustos 1927’de rütbesi Mirlivalığa (Tümgeneral) yükseltildi. 18 Ocak 1932’de MMV Kara Müsteşarı oldu. 30 Ağustos 1933’te Ferikliğe (Korgeneral) yükseltildi. 8 Mayıs 1934’te 5. Kolordu Komutanlığı’na, 6 Nisan 1936’da Askeri Yargıtay 2. Başkanı, 12 Ocak 1939’da Jandarma Genel Komutanı, 13 Temmuz 1940’ta 20. Kolordu Komutanı olarak görevlendirildi. 30 Ağustos 1942’de Askeri Yargıtay Başkanı, 17 Aralık 1943’te 1. Ordu Komutanı oldu. 1946’da emekliye ayrıldı. Aynı yıl yapılan seçimlerde İstanbul Milletvekili olarak TBMM’ne girdi. Milli Savunma Bakanlığı yaptı. 1956 yılında öldü. Fransızca ve Arapça bilen Cemil Cahit TOYDEMİR; 5. Rütbeden Mecidî, 4. Rütbeden Kılınçlı Mecidî, Harp, Gümüş Liyakat, Muharebe Gümüş İmtiyaz, İstiklâl Madalya ve Nişanları ile ödüllendirilmiştir.⁹

Millî Mücadele dönemi, Toydemir askerî kariyeri açısından önem taşıyan bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemin iki alt başlığını Tokat Zile ve havalisinde meydana gelen ayaklanmanın bastırılması ve Pontus harekâtı amacıyla yürütülen faaliyetler oluşturmaktadır.¹⁰ Bu evrelerden Zile Ayaklanması evresi, 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasını izleyen döneme rastlamakta, yerel dinamiklerin Ankara Hükümeti otoritesine ve politikalarına karşı yönlendirdiği pek çok ayaklanmadan bir tanesini içermektedir. Pontus Ayaklanması, daha farklı bir karakter taşımakla birlikte, Millî Mücadele döneminin “iç ayaklanma” kapsamında değerlendirilen ayaklanmalarından bir diğeridir. Bu şekliyle aşağıda, Cemil Cahit Toydemir’in, Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti’nin otoritesi karşısında yükselen iç ayaklanma vakaları arasında yer alan Zile Ayaklanması sırasındaki kumandanlık görev ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

2.2. Zile Ayaklanması ve 5. Tümen Kumandanı Cemil Cahit Toydemir

Millî Mücadele döneminde meydana gelen iç ayaklanmalar kategorisinde ele alınan ayaklanmalardan bir tanesi de Zile Ayaklanmasıdır. TBMM’nin açılmasını henüz izleyen evrede meydana gelen ayaklanma, bugün Tokat’ın Zile ilçesi¹¹ sınırları kapsamında ortaya

⁸ Toydemir’in II. İnönü Aslıhanlar-Dumlupınar, Sakarya Muharebeleri’ne iştiraki münasebetiyle İnönü’nün hatıralarında geçen ilginç bir bahis hatırlanabilir. İnönü anılarında, Garp Cephesi Kumandanı olarak, Garp Cephesi bünyesindeki Kolordu kumandanlığına bağlı Tümen Kumandanlığı’nda Yarbey Salih Bey’in (sonradan Omurtak soyadını almış ve resmî sıraya göre 4. Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır) görevlendirilmesi talebi karşısında, Kemalettin Sami Paşa’nın Kolordu Kumandanı sıfatıyla kendisine önce muvafakat verdiği, görevlendirme sonrasında kararından vazgeçtiğine değinmektedir. Atama konusunda uzlaşma sağlanamayınca Kemalettin Sami Paşa’nın Kolordu kumandanlığı’ndan istifasını kabul ettiğine ve Kumandayı Cemil Cahit Toydemir’e devretmesini istediğine değinen İnönü, sorunun Kemalettin Sami Paşa’nın Kolordu Kumandanlığı’nda, Salih Paşa’nın da 61. Tümen Kumandanlığı’nda devamıyla aşıldığını eklemiştir. Bkz. İnönü, *age*, 269-271. Aynı kaynağa atıf için bkz. Nurer Uğurlu, **Sakarya: Savaşın Anlatıyor** (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007), 129-132.

⁹ Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), 111-112. Aynı biyografi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyân: Koçgiri, Pontus, Bir Paşa: Nurettin Paşa** (Ankara: Babil Yayıncılık, 2003), 333-334.

¹⁰ Makalenin yazarı, oldukça kapsamlı literatürü dolayısıyla, bu konuyu ayrı bir çalışmada ve Pontus Meselesi’ni tarihsel arkaplanıyla ele alarak incelemeyi planlamaktadır.

¹¹ 1872 yılında kaza merkezi olan Zile, 1855 ve 1922 yıllarında iki büyük yangın geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun eyalet yönetiminde "Eyaleti Sugra"ya bağlı olan Zile, Sivas vilayetinin Tokat Sancığı’na bağlı bir kaza merkezidir. 1923 yılında Tokat’ın il olması ile Zile de Tokat’a bağlı ilçe merkezi olmuştur. Bkz. Nurhan

çıkıp yayılmış olmakla birlikte, dar bir coğrafya tahayyülüyle ele alınmaması açısından önem taşımaktadır.¹² Bu konuda Nutuk'ta geçen satırlar, Mustafa Kemal'in algılamasında, ayaklanmanın nasıl bölgesel bir niteliği tetiklediğine dair önemli ayrıntılar sunmaktadır:

Âsiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir birliğimizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım âsiler de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza saldırarak dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cür'etlerini artıran âsiler, 6/7 Haziran gecesi Zile'yi ele geçirdiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Ama, yiyecek ve cephaneleri tükendiğinden üç gün sonra âsilere teslim oldular. Âsiler, 23–24 Haziran 1920'de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir birliğimizi dağıttılar. Amasya'da bulunan, Cemil Cahit Bey komutasındaki 5. Kafkas Tümeni, âsiler aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey'de bir millî müfreze ile bu bölgeye getirildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Millî Müfreze de o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzunun ortalarına değin, bu âsilerin takip ve tepelenmeleriyle uğraşıldı. Yenihan İsyanı, Orta Anadolu'nun öteki bölgelerindeki fesatçıları da harekete geçirdi.¹³

Zile Ayaklanması ile ilgili Nutuk'ta yer alan açıklamaların, Millî Mücadele dönemine ilişkin anı türündeki eserlerle kıyaslanması açısından iki örneğe bakılabilir. Bu örnekler aynı askeri programı takip eden askeri bürokratik kadroların anlatısını karşılamakla birlikte, sundukları detaylarla öne çıkmaktadırlar. İlk olarak Ali Fuat Cebesoy'un *Millî Mücadele Hâtıraları* adlı eserinde Zile Ayaklanması'nın nasıl yansıtıldığına bakılabilir:

...Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu isyan mntıklarının temizlenmesine başladığımız sırada Orta Anadolu'da da bazı hâdiseler baş göstermişti. 14 Mayıs'ta Sivas'ın Yenihan'a tâbi Kaman köyünde isyan başlamıştı.

27/28 Mayıs'ta asiler Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir almışlardı. 28 Mayıs'ta diğer bir kısım ussat, Tokat civarında yürüyüş halindeki bir taburumuza hücum etmişler, dağıtmışlardı. Daha sonra da Zile'yi işgal etmişlerdi. Boğazlıyan'daki

Girgeç, Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 7.

¹² Bu konuda başvurulacak ilk kaynaklardan bir tanesi Cemil Cahit Toydemir'in, Abdullah Kehale tarafından yayına hazırlanan ve Kehale'nin lisansüstü tez çalışmasına dayanan, hatıralarıdır. Önemli bir bölümü (Toydemir'in 1935'te İstanbul'da Florya Köşkü'nde Cumhurreisi Atatürk'le görüşmesine binaen anılarının başında yazdıklarından yola çıkılacak olursa) muhtemelen 1930'ların ikinci yarısından sonra yazılan anılarda özTürkçecilik akımının etkilerinin hissedilebildiği ayrıca eklenebilir. Abdullah Kehale, *Millî Mücadele'de İç İsyancılar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları* (İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, 1997), 71. Ayaklanmanın kapsamıyla ilgili satırlar için bkz. Kehale, *age* 73–74. Konuya Yozgat merkezli Çapanoğulları ayaklanmasıyla bağlantılı olarak yaklaşan Muhittin Ünal eserinde ayaklanmaya Çerkes gruplarının destek verişine, klasik ihanet şablonuna saplanmaksızın, sosyal bir çözümleme yaklaşımı içerisinde eğilmektir. Ayaklanma sürecinde Çerkeslerin yerlerinden edilme kaygısını analiz edişi açısından önem taşıyan değerlendirmesinde Ünal, Toydemir'in de Çerkes ve ayaklanmanın bastırılması için çalışan komutanlardan olduğuna değinmekte, yine Zile civarındaki ayaklanmalarda görev yapan 5. Tümen komutasındaki birlik kumandanları arasında Binbaşı Vuneroka Osman Bey ve Ju Şemsettin Bey'i anmaktadır. Bkz. Ünal, *age*, 244–245. Ju Şemsettin Bey'in ayaklanmacılar tarafından katledilişi için bkz. Halis Asarkaya, *Ulusal Savaşta Tokat* (Tokat: Tokat Basımevi, 1936), 107-108. Toydemir'in, (anılarında) ayaklanma sırasında şehit olan kişileri anarken, bu kişileri "sayıca çok" olarak nitelemesine karşılık, Ju Şemsettin Bey'i anmaması hafıza yorgunluğu olarak değerlendirilebilir. Toydemir, anılarında geçen ilgili dipnotta Yüzbaşı Osman Bey'i anmaktadır. Bkz. Kehale, *age*, 101.

¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Hz. Zeynep Korkmaz (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011), 306.

müfrezelerimize de baskınlar yapmışlardı. Buradaki asilerin tedip ve tenkiline Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey (Millî Savunma Bakanı Sayın General Cemil Cahit Toydemir) Bey memur edilmişti. Bir müddet sonra Cemil Bey vazifesinde muvaffak olmuştu.¹⁴

Toydemir'in görev yaptığı Zile Ayaklanması, yaklaşık olarak Çapanoğulları Ayaklanması'nın bastırıldığı döneme tekabül etmesi açısından da önem taşır. Bu konuda Antep ve havalisi başta olmak üzere Millî Mücadele döneminde milis kuvvetlerinin organizasyonunda önemli rol alan, iç ayaklanmalara karşı askerî destek veren Kılıç Ali'nin anılarında ayaklanmanın düzenli ordunun kurulması konusundaki arayışları tetikleme açısından önem taşıdığına dair önemli notlara rastlanmaktadır:

Çerkez Ethem Bey emrindeki kuvvetler Yozgat ayaklanmasını bastırmayı başarmıştı. Biz de, isyancıların arkalarındaki bölgeden yeni kuvvet almalarını önlemiştik. Genelkurmay'ın emri, yolun güvenliğini sağlama Ankara'ya gelmemizdi. Boğazlıyan ve çevresinde asayişin sağlandığını bildirdiğimde yeni bir emir aldım. Zile-Yenihan ayaklanmaları sahasına hızla ulaşmamız isteniyordu. Yollarda, eli silah tutanlarla kuvvetimi artırarak isyan bölgesine eriştiğimde, Cemil Cahit Bey (daha sonra Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Cemil Cahit Toydemir)¹⁵ kumandasındaki birliklerin Amasya'dan yola çıktığını öğrendim. İki kuvvet arasında kalanlar teslim oldular. Padişahı da, hilafeti de, dini de, imanı da karıştırıp bizim komünist olduğumuza kadar uzanan iftiralarla masum halkı kandırmışlardı. Din adamları bile iki kutba ayrılmıştı. Bir kısmı Saray'ın yanında saf tutmuş; şeyhülislamın Ulusal Mücadele'ye padişaha ve meşru hükümete isyan damgasını vuran suçlamasına inanmış ve karşımızda yer almıştı. Çok şükür ki büyük çoğunluğu ile Anadolu uleması Kurtuluş Savaşı'mızın manevi öncüleri olarak yanımızda, hatta başımızda idiler. Nitekim Erbaa'da, Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'yi bir elinde namaz seccadesi, bir elinde mavzerle görünce hiç hayret etmedim. Burada, bu mübarek insanların yurtseverliğini şükranla anmayı bir görev sayarım. Mustafa Kemal Paşa'dan "Ankara'ya dön" emri aldığımda, esirgenmemiş güvenin hesabını verecek vicdan rahatlığı içindeydim. Ankara'daydım. Ayrılık hiç de kısa sürmemişti. Çankaya'da, o günkü adı Papaz'ın Bağı olan iki katlı evin sağ tarafındaki çalışma odası haline getirilmiş bölüme girdiğimde, Mustafa Kemal Paşa notlar çıkardığı kalın dosyayı kapattı, beni şöyle bir süzdü, gülerek kucaklarken: "Kılıç... Senin boyun mu uzadı?" dedi. Elbette boyum uzamamıştı. Fakat ayağımda yüksek ökçeli Çerkez çizmesi ve yüzümde değirmi simsiyah sakalım vardı. Dünyada hiçbir insanda görülmeyeceğine yemin edebileceğim tertemiz, insanın ruhunu yıkayan, ümitsizlikleri alıp götürün, sadakat ve vefayı aşıl原因an dost ve insan bakışının üzerimde dolaştığını minnetle görüyordum: "Eh, anlat bakalım... Herhalde çok söyleyeceklerin vardır..." Anlattıklarım arasında asıl üzerinde durduğu iç

¹⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları* (İstanbul: Temel Yayıncılık, 2000), 449. Ali Fuat Cebesoy, eserini 1950'lerde neşrettiğinden ötürü Toydemir'i eserinde Millî Savunma Bakanı olarak da zikretmektedir. Benzer notlar için bkz. Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi* (İstanbul: Cumhuriyet Kitap, 1998), 85.

¹⁵ Burada, Toydemir'in biyografisinden de izlenebileceği üzere, ufak bir hata söz konusudur. 1922-1944 yılları arasında görev yapan Mareşal Fevzi Çakmak'ın ardından, Genelkurmay Başkanlığı görevine Kazım Orbay (1944-1946) getirilmiştir. Detaylı tarih bilgisi için bkz.

http://www.tsk.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/genelkurmay_baskanlari.htm

isyanlardı. Biri bastırılmadan, hiç umulmayan yerden bir başkasının patlayıverdiği isyanlar arasında gizli bir bağ aradığı belliydi. Ayaklanmaların bastırılmasında başvurulan yöntemler, Müdafaa-i Hukukların emrindeki ulusal kuvvetlerin yönetimi üzerinde durdu, sorular sordu. Kafasının içinde bir şeyler olduğunu hissettim. Açıklamalarım tamamlanınca bir an düşündü. Sonra adeta kendi kendine söylenircesine: "Düzenli orduyu bir an önce kurmalıyız..." dedi.¹⁶

Yakın vilayetlerden askeri birliklerin takviyesi açısından kritik bir ayaklanma olarak Hükümet yetkililerince dikkat gösterilen Zile Ayaklanması, yerel dinamiklerin belirli bir bölümünün gösterdiği TBMM otoritesi karşıtlığı açısından önemli bir örnek olarak yansımaktadır. Bu ayaklanmanın bastırılmasıyla görevlendirilen 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbey Cemil Cahit Bey, ayaklanmanın bastırılmasına lojistik ve askeri destek sağlanması konusunda yerel dinamiklerin desteğini önemle gözetmiştir. Bu konuda Cemal Kutay'ın *Bilinmeyen Tarihimiz* adlı eserinin ilk cildinde geçen satırlarda Toydemir, Zile Ayaklanması'na dair hatıralarını nakletmektedir:

Hakikaten başka merkezlerden yardım görebilmem imkânsızdı. İsyân her an genişliyor, tehlikeli hal alıyordu. Bu sırada Amasya'dan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Reisi Müftü Tevfik Efendi'den bir telgraf aldım. Geleceğini bildiriyordu. Geldi. Amasya'da askeri tabirle "esnan dışı" dediğimiz yani yaşları çok genç, ya da geçkin olanlardan kurduğu milis kuvvetlerinin başında olarak isyanı bastırmaya geleceğini anlattı. Nasıl bahtiyar oldum, anlatabilmem mümkün değildir.

Gerçekten de çok kısa zaman sonra Müftü Efendi kendisi at üzerinde, kıyafeti ile ve ardında çoğu çift hayvanlarını binek yapmış süvariler, çevrelerinde ellerine ecdat yadigârı ne bulabilmişlerse silah hatta bunları bulamayanlar da kazmalarla geldiler. Maddi bakımdan olduğu kadar manen de kuvvetlendirmiştik. Ayaklanmaların başlarında olanlar isimleri ve hüviyetleriyle tanınıyordu. Müftü Efendi dedi ki:

Kumandan Bey... bunlar işgal edilmiş biçarelerdir. Çoğu ne yaptığının farkında değildir. Hepsi milletimizin evlatları, din kardeşlerimizdir. Ben onlarla konuşacağım. Sizce mahsur var mı?

Hayatından endişe ettiğim cevabını verdim. Fakat o, emin vasıflar bularak asilerin başlarındakilere haber gönderdi. Bazıları menfi cevap verdiler, fakat temaslarını sürdürdükleri de oldu. Bunlar kısa zaman içinde çoğaldılar, affedilmek vaadi ile safımıza katıldılar. Asilerde panik başlamıştı. Bunun üzerine Müftü Efendi'nin fetvasını okuyan münaidler, muhtelif istikametlerde bir umumi taarruza geçtik. Hacı Tevfik Efendi at üzerinde ve yanımda idi. Yer yer beyaz bayraklar gözüktü. Teslim olanları tevkif ettik. Müftü Efendi bunlara ayrı ayrı nasihat etti. Büyük kısmı yalanlar ve tezvirlere aldatılmışlardı. Aralarında daha sonra var güçleriyle safımıza katılanlar oldu. Büyüme, yayılma ve menfi tesirleri tehlikeli olabilecek Zile İsyânı'nı, emsaline pek rastlanmayan böylesine tedbirle bastırmayı başardık.¹⁷

¹⁶ Hz. Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 120–121.

¹⁷ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, c. I, s. 374'ten aktaran Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya: Portreler–Belgeler* (Ankara: yy, 1992), 212.

Kutay'ın eserinde nakledilen kısımlar dikkate alındığında, Toydemir'in üzerinde durduğu önemli noktalardan bazıları ayrıca değerlendirilebilir. Öncelikle, 5. Kafkas Tümeni Kumandanlığı'nın beklentilerine karşılık gelecek şekilde, yerel dinamiklerden Müftülüğün önderliğinde Ankara Hükümeti yanlısı bir mobilizasyonun yaratılabildiği dikkat çekmektedir. Bu açıdan Amasya Müftüsü Yumukosmanzâde Hacı Tevfik Efendi'nin¹⁸ rolü oldukça belirgindir.¹⁹ Müftü Hacı Tevfik Efendi, Amasya'ya gelişi öncesinde, Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal'le irtibata geçmiş, kente gelişiinde Mustafa Kemal'i karşılayan heyetin başında yer almıştır.²⁰ Toydemir'in naklettiklerinde belirginleşen bu hususu değerlendirirken atlanmaması gereken diğer bir nokta, Ankara Hükümeti'ne uzanan örgütlenme rotası açısından önem taşıyan, Hacı Müftü Tevfik Efendi'nin (yine aynı seçimde Mahmud Bey Zâde Hasan Bey de a'zalığa seçilmiştir) 1918'de Amasya Sancağı Meclis-i Umumi Vilayet a'zalığine seçilmiş olmasıdır. Müftü Hacı Tevfik Efendi, Millî Mücadele döneminde, Meclis-i Umumi Vilayet a'zalığının dışında, 14 Haziran 1919'da dolayısıyla Amasya Tamimi'nin yayımlanmasından yaklaşık bir hafta önce kurulan, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanlığını da yapmıştır.²¹

Toydemir'in Zile Ayaklanması'na dair naklettikleri dışında, üzerinde önemle durulabilecek bir diğer nokta, hemşiresi Asiye Remzi Hanım'ın Amasya'da Kadınlar Müdafaa-

¹⁸ Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin detaylı biyografisi için bkz. Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları-I** (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 175-199. Menç, **age**, 6.

¹⁹ Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'nin Milli Mücadele lehine önemli çalışmalarına karşılık, Milli Mücadele döneminde Amasya ve havalisinde aleyhte çalışan din adamlarından da bahsedilebileceğini atlamamak gerekmektedir. Toydemir'in Zile Ayaklanması dolayısıyla Tokat Müftüsü'nü de geniş bir Milli Mücadele yanlısı propaganda sürecinin parçası kılabilmek üzere girişimleri bu açıdan dikkat çekicidir. Bu konuda önemli bir örnek Zile Ayaklanması'nın önde gelen isimlerine ulaştırılmak üzere iki Tokatlı'nın aracılığıyla mektup gönderilmesi ve ayaklanmacıların "padişah efendimiz katında bir kurul göndermek amacını güdüyorsa, derhal aranızdan seçeceğiniz kişiler İstanbul'a gönderilecektir. İstediginiz kişileri hemen seçiniz" denilerek ayaklanmacıların tereddütleri karşısında zaman kazanılmaya ve aralarına tefrika sokulmasına çalışılmasıdır. Mektub ve ayaklanmanın önde gelen isimlerinden Postacı Nazım'ın belirttiklerini de ihtiva eden posta aracılarının yanıt mektubu için bkz. Toydemir, **age**, 87-88. Yine "Padişah ve Halife ordusuna bağlılık konusunda" Toydemir'in planına değinmeksizin Postacı Nazım'ın "Gönüllü Halife Ordusu Kumandanı" sıfatıyla hazırladığı beyanname için bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, c. 1, Hz. Sabahattin Selek (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 203. İnönü'nün Postacı Nazım bahsini izleyen satırlarda ayaklanmacıların Ankara Hükümeti müfrezelerini kandırmaya ve etkisiz kılmaya yönelik girişimlerine örnek vermek üzere değindiği Binbaşı Cemil Cahit Toydemir olmasa gerekir. Zira, Toydemir, Zile Ayaklanması'nı bastırmak üzere görevlendirildiğinde Yarbay rütbesindedir. Anıların subjektifliği ihtimaline şerhle, Toydemir'in anılarında izlediği stratejik hat da bu durumun tasdiki niteliğindedir. Son olarak konuyla ilgili genel bir başvuru kaynağı için bkz. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, **Türk İstiklâl Harbi: İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, c. VI (Ankara: GenelkurmayBasımevi, 1964), 111-112.

²⁰ Sarıkoyuncu, **2007**, 180-184. Mehmet Kılıç, **Amasya Tamimi ve Protokolü** (İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2009), 69-74.

²¹ Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş süreci, Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin (1866-1921) biyografisi ve bu süreçteki rolü, dönemin önemli simalarından Beyazıt Camii Vaizi Abdurrahim Kamil Efendi gibi önemli, diğer kurucu üyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Menç, **age**, 26-27, 32-44. Hikmet Özdemir, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 18-19. Yine bkz. Mevhibe Savaş, "Mustafa Kemal, Amasya ve İki Din Adamı", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: **Atatürk Yolu**, s. 19, y. 10, c. 5 (Mayıs, 1997), 315. Ayrıca bkz. Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân: Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikâyesi**, c. 2 (İstanbul, Tekin Yayınevi, 2010), 258-267. Menç'in eserinde yer verdiği önemli bir belge de Zile Ayaklanması'nın bastırılmasına verdikleri destekten dolayı kırmızı şeritli İstiklal Madalyası'yla onurlandırılan Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin yer aldığı resimdir. Belge için bkz. Menç, **age**, 213. Yine Toydemir'in, 1929 yılında Bursa'da 11. Fırka Kumandanlığı'nı ifa ettiği dönemde, Amasya'daki görev döneminden tanıdığı TBMM 1. Dönem Amasya Mebusu Miralayzade Hamdi Bey'e hitaben kaleme aldığı mektup için bkz. Menç, **age**, 214-215.

i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşunu üstlenmiş olmasıdır ki, Zile Ayaklanması'nı izleyen yıl, 1921 yılının Ocak ayında bu cemiyetin kuruluşu Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'e 5. Tümen Kumandanı Cemil Cahit Bey'in telgrafıyla bildirilmiştir.²² Bu şekliyle hem Cemil Cahit Bey açısından hem de Amasya ahalsinin Milli Mücadele'deki örgütlenme çalışmalarına –ki bu örgütlenme çalışmalarında 9. Ordu Kıta'atı Müfettişliği Karargâhının dolayısıyla Mustafa Kemal'in ve maiyetinin geçtikleri bölgelerde destek çağrısında buldukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin teşkili büyük önem taşımıştır– yön veren önemli bir iç olay halinde ele alınabilecek Zile Ayaklanması'nın 1920 yılının Haziran ayı sonlarına doğru bastırılmasıyla Cemil Cahit Bey'in Amasya ve havalisindeki askeri etkinliğinin ilk evresi sonlanmıştır.

Zile Ayaklanması'ndan bahsedildiğinde değinilecek önemli bir nokta, spekülasyon düzeyinden öteye taşınması gerekliliği üzerinde durulabilecek bir detay olarak, ilk TBMM'de Halk Zümresi desteğiyle Dahiliye Vekilliği'ne seçilmiş; 4–6 Eylül 1920 tarihleri arasında, çok kısa süre Dahiliye Vekilliği görevinde bulunan, ancak TBMM Reisi Mustafa Kemal'in muhalefetiyle görevine devam edememiş ve daha sonra Sovyet Rusya yanlılığı ithamlarıyla yargılanmış Tokat Vekili Nazım Bey'in (Resmor-Özletelli) Zile Ayaklanması'nın örgütlenmesinde rol aldığı iddiasıdır.

Sadi Borak'ın *Meclis'te Casus Var* adlı eserinde, ilk Meclis'te görev yapan Tokat Vekili Rifat Bey'in (Mehmet Rifat Arkun)²³ ağzından dile getirilen ifadeler şöyledir: “Gelelim Zile İsyanına: Bildiğiniz gibi asileri Zileliler Zile'ye davet ettiler. Davet edenlerin hepsi bunun (yani Nazım Bey'in) adamlarıdır. Bu, Büyük Millet Meclisi'ne karşı bir ihtilâldi... Biliyorsunuz, asilerle, bu isyanı asilere kazandırmak isteyenler asıldılar”.²⁴ Sadi Borak'ın “hiç

²² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları* (Ankara: Cumhuriyet Kadınları Derneği, 2006), 160–162. Bu konuda alt cemiyetlerden bir tanesi olarak Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti bünyesinde kurulmasına dair not için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1991), 23–24. Şefika Kurnaz, Milli Mücadele'de Türk Kadını, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 34, c. XII (Mart, 1996). Ayrıca Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in, Cemil Cahit Toydemir'in başında bulunduğu 5. Tümen Kumandanlığı'na ve Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne gönderdiği telgraf metinleri için bkz. Emine Kısıklı, “Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, *Atatürk Yolu*, I/1 (1988), 42. Yine Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluş süreci ve Reise-i Evvel Asiye Remzi Hanım'ın irad ettiği bir hitabe için bkz. Mevhibe Gül Keskin, *İradeyi Milliye Gazetesi* (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2008), 149–152. Ünal, *age*, 80.

²³ Mehmet Rifat Arkun'un biyografisi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Dönem 1, c. 3 (1919–1923), Hz. Kazım Öztürk (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994), 913–914. Yine Arkun'un Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler arasında yer alması nedeniyle verilen biyografisi için bkz. Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 153–154.

²⁴ Sadi Borak, *Meclis'te Casus Var* (İstanbul: Kırmızı Beyaz, 2004), 55–56. Nazım Bey'le (Özletelli-Resmor) (1868–1935) ilgili Yeşil Ordu'dan, Türkiye Halk İştirakiyyûn Fırkası'na kadar uzanacak geniş bir bahse girişmek ihtiyacı bulunmaktadır. Bu konuda temel düzeyde bilgiler içeren pek çok kaynak sayılabilir. Burada, literatürün genişliği dolayısıyla sadece bir kaç kaynak sayılacaktır. Nazım Resmor'un biyografisi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Dönem 1, c. 3 (1919–1923), Hz. Kazım Öztürk (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994), 917–918. Diğer kaynaklar için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908–1925)*, c. 1 (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978), 153–154. Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi: 1923–1946* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 40. Süha Ünsal, *İkzacı Mehmet Şükrü: Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 146–162. Semih Yalçın, “Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 32, c. XI (Temmuz, 1995). Abdullah İlğazi, “Büyük Nutuk'taki Yansımalarıyla Tokat”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 51, c. XVII, (Kasım, 2001). Burada son bir not düşmek üzere, Nazım Bey'in istifasının ve ardından İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmasının, dönem koşullarında TBMM Reisi Mustafa Kemal tarafından yürütülen siyasi taktikler ve uygulanan araçlar açısından önem taşıdığı üzerinde durulabilir.

bir kaynak ve belgede bulunmayan yeni bir bilgi, yeni bir ifşaat bu” şeklinde aktardığı şekliyle bu bilgi, TBMM oturumunda Tokat vekillerinden bir tanesinin hitabı sırasında dile getirdiği bir iddia olarak yansımaktadır. Buna karşılık, iddianın Nazım Bey’in Bolşevik Rusya yanlısı bir siyasal patikada ilerleme yönündeki projeksiyonuna karşılık siyaseten mahkûm edileceği bir evre açısından yeni bir itham kaynağı olarak kullanıldığı izlenimine dair not düşülebilir.

Zile Ayaklanması bahsinde değinilecek diğer bir nokta, konuyla ilgili literatürde ilk sıralarda yer alan Süreyya Hami Şehidoğlu’nun *Millî Mücadele’de Zile Ayaklanması* adlı eserinde yer alan bir ayrıntı hususundadır. Şehidoğlu, eserinde 2 Ekim 1335 (1919) tarihli bir telgrafa dayanarak Zile ahalsinin ileri gelenlerinden pek çok kişinin, siyasi bağlantıları fark etmeksizin (Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekçiliği ya da İttihat ve Terakki destekçiliği fark etmeksizin) Damat Ferit Paşa’nın başında bulunduğu İstanbul Hükümeti’nin uygulamalarından dolayı “İslam ahali arasında öldürülmeler” konusunda öfkeli olduğuna ve hükümet değişikliği talebine değininin ardından, Saray’a telgraf çekilmesinin üzerinden aylar geçtikten sonra 26 Mayıs-21 Haziran ve Temmuz 1920’de Zile Ayaklanması’nın vuku bulmasından dolayı siyasi bağlantıların etkisinin yeniden şiddetlendiğine değinmektedir. Bu koşullarda Millî Mücadele’nin başlarındaki ittifak örüntüsünün yerelde seyrediş biçimine karşılık, TBMM’nin açılmasına doğru ilerleyen aylarda yerel örüntünün yeniden şekillendiğini tespit etmek mümkün görünmektedir.²⁵

Ayaklanma ve Yarbay Cemil Cahit Bey’in bu süreçteki rolüne dair son olarak iki önemli ayrıntının üzerinde durulabilir. Öncelikle 1920 yılının Haziran ayı sonlarında durgunlaşan bölgede, Yozgat ve civarındaki Çapanoğulları Ayaklanması’na yönelik bastırma girişimlerinin arka planda kalmaya başlayacağı dönemde Çerkez Ethem birliklerinin Temmuz başlarında Batı cephesine kaydırılmasını müteakiben Zile’de çıkan ikinci ayaklanmaya değinilebilir. Literatürde *İkinci Zile Ayaklanması* ya da ayaklanmanın “canlanması”²⁶ olarak aktarılan olay, 12 Temmuz 1920 tarihinde Cemil Cahit Bey kumandasındaki 5. Fırka birliklerinin Zile’ye girmesiyle son bulmuştur.²⁷ Ayaklanma sürecinde ikinci evrede ordu birliklerinin kontrolünün arttırılmasıyla birlikte, ilçe merkezinde stratejik noktaları denetim altında tutan girişiminde bulunan gruplar etkisiz kılınmışlardır. Zile ayaklanmalarıyla ilgili son bir nokta, Alevi nüfusun ayaklanmacı gruplara desteği bahsinde TBMM’nin ve kumanda heyetinin mezhepsel aidiyet bağlarının mobilizasyonu aracılığıyla risklerin azaltılması yönündeki projeksiyonudur.²⁸ Bu konuda Alevi köylerinin 5. Fırka birliklerine desteği konusunda Hacıbektaş Dergahı postnişinlerinden, TBMM’de Reis-i Sani olarak görev yapan Cemaleddin Çelebi’den yardım talebi, Millî Mücadele döneminde Alevilere yönelik primordial bağlardan yararlanma yönündeki projeksiyonun bir uzantısı olarak gündeme gelmiş; ancak teşebbüsten kapsamlı bir sonuç alınamamıştır.²⁹

²⁵ Süreyya Hami Şehidoğlu, *Millî Mücadele’de Zile Ayaklanması* (Ankara: yy, 1983), 34–35. Vesileyle, Şehidoğlu’nun literatür konusunda yaptığı iki eleştiri için andığı kaynaklar da eklenebilir. Şehidoğlu, Tarık Buğra’nın *Firavun İmanı* romanı ve Cemal Kutay’ın *Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları* adlı eserlerinde geçen hatalarla ilgili eklemeler yapmıştır. Bkz. Şehidoğlu, *age*, 38–39.

²⁶ Asarkaya, *age*, 101.

²⁷ Kenan Esengin, *Millî Mücadele’de Hıyanet Yarışı* (Ankara: Ulusal Basımevi, 1969), 145–146.

²⁸ Pontus ayaklanması bahsinde de Alevi köy ahalsinin desteği ihtimalleri dolayısıyla Çelebi Cemaleddin Efendi’nin benzer bir çağrı metni için bkz. Asarkaya, *age*, 134. Toydemir’in anılarında geçen, Alevi diye bahsedilmeksizin bölgedeki ayaklanmacıların Pontus çetelerine desteği konusunda benzer endişelerin geçtiği satırlar için bkz. Kehale, *age*, 104.

²⁹ Esengin, *age*, 135. Millî Mücadele’de yönetici kadrolarla Alevi toplulukları arasındaki ilişkinin ayrıntıları konusunda başvurulabilecek önemli iki çalışmada detaylı bilgilere ulaşılabilir. Kehl-Bodrogi’nin çalışması konuyla ilgili enikonu değerlendirilmemiş ön kabullerin yaygınlığına karşı soğukkanlı bir bakışla sunduğu bilgilerle ayrıca

Zile Ayaklanması'nı izleyen dönemde, Cemil Cahit Bey'in kumandasındaki 5. Fırka birlikleri Merzifon ve Tokat'tan gelen destek kuvvetlerle güçlendirilerek Pontus bölgesindeki Rum çete faaliyetlerine yönelik takibat ve bastırma harekâtına yönlendirilecektir. Bu konuda anılarında geçen şu retrospektif notlar, aradan yıllar geçtikten sonra, Cemil Cahit Bey'in Zile Ayaklanması sonrası dönemine ve anıların yazıldığı dönemin hâletiruhiyesine açıklıkla ışık tutmaktadırlar:

Aynı büyük savaşta Kop dağlarında, Rus çar kıtalarına karşı zaman zaman yaptığımız saldırılarda sabahı beklediğim gibi. Bir fark ile ki o zaman düşman yayılmacı çar askeri idi. Şimdi ise hainliğe alet olmuş kardeş ve vatandaşa saldırmak için sabahı bekliyordum. Bu, ne acı bir yazgıydı. Fakat ben yalnız 8 Haziran sabahını değil, artık acı dolu ve sıkıntılı geceleri çok uzun sürmüş olan milletimizin sabaha kavuşmasını bekliyor ve özlüyordum. Bunun için daha pek çok gecelerim, söz verilmiş sabaha kavuşmak için Pontus doruklarında, İnönü'lerde ve Sakarya kıyılarında uykusuz geçecekti.³⁰

2.3 Sivil Kariyeri Döneminde Cemil Cahit Toydemir

Askeri kariyeri ekseninde görev ve faaliyetleri değerlendirildikten sonra, bu bölümde Cemil Cahit Toydemir'in sivil kariyerindeki faaliyetleri ele alınacaktır. Toydemir, önemli bir bölümünü Milli Mücadele dönemindeki 5. Fırka Tümen Kumandanlığı görevinin karşıladığı uzun askeri kariyerinin ardından, çeşitli askerî görevler ifa etmiştir. Bu görevler arasında Birinci Ordu Müfettişliği³¹ 20. Kolordu Kumandanlığı³², Askeri Temyiz Mahkemesi Reisliği³³, Jandarma Genel Komutanlığı³⁴, şeklinde çeşitli yüksek askeri bürokratik görevler anılabilir.³⁵

Toydemir, yukarıda sayılan askeri-bürokratik görev aşamalarından sonra emekliye ayrılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde yer verilen Milli Savunma Bakanlığı ağ sayfasından alıntılanan özgeçmiş metninde de geçtiği şekliyle, Toydemir, tek parti iktidarının son döneminde 1946 yılının Temmuz ayında yapılan seçimlerde TBMM'ye İstanbul Milletvekili³⁶ olarak seçilmiş, seçimi izleyen dönemde kurulan kabineler arasında ilk sırada yer alan "Recep Peker Hükümeti" döneminde (07.08.1946-09.09.1947) Milli Savunma Bakanı olarak görev

dikkate değerdir. Bkz. Hülya Küçük, **Kurtuluş Savaşında Bektaşiler** (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003): 174. Krisztina Kehl-Bodrogi, "Atatürk and The Alevi: A Holy Alliance?", **Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview**, ed. Paul J. White, Joost Jongerden, (Leiden-Boston: Leiden Brill, 2003), 58. Yine Mustafa Kemal'in 26 Haziran 1335 (1919) tarihli telgrafında Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliği'ne primordial bağların harekete geçirilmesi konusundaki destek çağrısı küçük bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bkz. "2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (26 Haziran 1919)", **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 3, 2. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002), 127.

³⁰ Kehale, **age**, 91.

³¹ BCA Fon Kodu: 30..11.1.0 / Yer No: 164.28..7 / D: / Sayı: 18369 / Tarih: 17/12/1943.

³² BCA Fon Kodu: 30..11.1.0 / Yer No: 140.21..1 / D: / Sayı: 15907 / 13/7/1940.

³³ BCA Fon Kodu: 30..18.1.2 / Yer No: 99.82..6 / D: 26-50 / 187342 / 11/9/1942.

³⁴ BCA Fon Kodu: 30..11.1.0 / Yer No: 128.2..5 / D: / Sayı: 14581 / Tarih: 12/1/1939.

³⁵ Daha detaylı bir künye için bkz. <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/Anasayfa.htm>. Ayrıca bkz. **TBMM Albümü (1920-2010)**, c.1 (1920-1950) (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010), 476.

³⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, B. 1, 5.8.1946, O: 2, 5.

yapmıştır.³⁷ Peker kabinesinin ardından siyasal hayattan çekilen Toydemir, 1956 yılında vefat etmiştir.

İstanbul Milletvekili seçildiği dönemde, Kabinedeki görevine dair notlardan önce, Toydemir'in seçildiği 1946 seçimlerine dair kısa bir not düşmek yararlı olabilir. Türkiye siyasal hayatı literatüründe bu seçimlerden “hileli seçimler” olarak da bahsedilmektedir. Bu konuda ilgili literatürden çok sayıda örnek verilebilir. Bir örnekle yetinmek gerekirse CHP'nin tarihsel gelişimini ele aldığı eserinde Hikmet Bila “seçimlerden hemen sonra, muhalefet büyük bir ‘yolsuzluk, usülsüzlük ve hile’ kampanyası başlattı. Seçimlerde hile yapıldığı öne sürülmektedir. Seçim sandıklarının kaçırılması, yol kesilmesi, makineli tüfekli jandarmalar, telefon tellerinin kesilmesi başlıca iddialar arasındadır” diyerek seçimlerin şaibeli olarak algılanmasına dair notlar düşmüştür.³⁸ Yine bu konuda ölçülü yorumlardan bir örnekle, Keyder'den bazı satırlar alıntılanabilir: “1946 seçimleri bürokrasi için soğuk bir duş oldu: muhalefet partisi kısa bir örgütlenme döneminden sonra şaşırtıcı bir güce erişmişti. Seçimlerde hile yapıldığına dair yaygın iddialar arasında CHP yeniden iktidara geldi, muhalefet partisi de Meclis'te küçük bir azınlık elde etti”.³⁹ Hile mevzuunda, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin CHP'nin çoğunluğu kazanmasına dair eleştirileri, seçimi izleyen günlerde gündemin ön sıralarında yer almıştır. Seçimlerde İstanbul bölgesinde DP'nin CHP'yi geçmesi kayda değer bir başarı olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak artan “usülsüzlük” iddiaları karşısında, seçimi izleyen günlerde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı meselenin araştırılmasının kovuşturma nedeni sayılacağına dair bildiriyle tartışmaları dikte edici bir tarzla dindirmiştir.⁴⁰ Bu konuda seçimlerden yaklaşık bir ay sonra TBMM'de Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun raporu okunmuş ve İstanbul Milletvekilliği'ne seçilen General Kazım Karabekir, Recep Peker, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hüseyin Cahit Yalçın'la birlikte Toydemir'in milletvekillikleri, TBMM Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu'nu Raporu, iddiaların yeterince incelenmeden hazırlandığını belirten Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Salamon Adato'nun “yeniden inceleme” talebine dayanan önergesine rağmen, onanmıştır.⁴¹

³⁷ Kabine listesi için bkz. Hikmet Bilâ, **CHP: 1919-2009** (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), 105. Feroz Ahmad, BediaTurgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 24–25. Kabinenin kuruluşuyla ilgili bir haber örneği için bkz. “Yeni Kabine Ankara'da Hayretle Karşılandı”, **Son Saat**, 07.08.1946, 1. Bkz. **Ek-I**.

³⁸ 1946 seçimleri bahsinde, tırnak içine alınsın ya da alınmasın, şaibe ve sair ilgili eleştiri noktalarının değerlendirildiği pek çok kaynaktan bahsedilebilir. Bkz. Bilâ, **age**, 104. Bir eklemeye, seçimler bahsinde sıklıkla dile getirilen en önemli eksikliğin, iki dereceli seçim usulünden, tek dereceli seçim usulüne geçişin olumlu etkisine karşılık, seçim sisteminde uygulanmasına devam edilen gizli oy, açık tasnif usulü yerine açık oy gizli tasnif usulü olduğu belirtilebilir. Yine bir kısım diğer kaynaklar için bkz. Gülcan, **age**, 239. Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), 240. Roderic Davison, **Kısa Türkiye Tarihi**, çev. Durdu Mehmet Burak (Ankara: Babil Yayıncılık, 2004), 186. Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, çev. ve haz. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2009), 189. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırathlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 306. Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes** (Ankara: Liberte Yayınları, 2006), 217–218. Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 238.

³⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 160.

⁴⁰ Bilâ, **age**, 104.

⁴¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, B.1, 26.8.1946, O:2, 66-79. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, B. 9, 2.9.1946, O:2, 220. Yine bkz. Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş** (Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 94. Bu konuda dönemin ünlü karikatüristlerinden Cemal Nadir'in, Aziz Nesin'in yine yeniden hatırlanmasına göndermeyle, “Koltuk” lejandıyla yayınlanan karikatürü anımsanabilir. Bu konuda ilgili haberde, Toydemir'in, Recep Peker, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Zeki Rıza Sporel gibi ünlü beş isimden bahisle “5'ler arasında bir tek ben kazanmışım” değerlendirmesi çubuğun aday tarafından tek taraflı yontulmasına örnek olsun, olmasın dikkat çekicidir. Bkz. Turhan Aytul, “Türkiye'de Gürültülü Günler”, **Milliyet**, 10.10.1979, 5. “Yakın Tarihimiz: Koltuk”, **Milliyet**, 20.04.1982, 399. Seçimlerde hile bahsi dolayısıyla DP'lilerin TBMM'yi terke

Toydemir'in kısa süreli Milli Savunma Bakanlığı dönemindeki icraatını, 1947 yılı Bütçe görüşmelerine dair zabıtlardan izlemek mümkündür. İcraatın bütün ayrıntılarıyla sunulması imkânı bulunmamakla birlikte, tutanaklarda geçen tartışma ve değerlendirmelerden yola çıkarak temel meselelere dair bir kaç başlık çıkarılabilir. Bütçe görüşmelerinin doğası gereği, ağırlıklı olarak Milli Savunma Bakanlığı'nın ülke bütçesinden ne kadar pay ve ödenek aldığı mevzuu üzerinde durulduğu öncelikle tespit edilebilir. 1947 yılı bütçe görüşmelerindeki değerlendirmelerinde Toydemir'in Milletvekillerinin önerilerine yanıt verdiği görülmektedir. Geçen isimlerden ilk olarak Fahri Kurtuluş'a verdiği yanıtta, Toydemir, (Kurtuluş'un ivediliğine dair not düştüğü) Sıhhiye Deposundan çıkan Kıta Sıhhiye Sandıklarının cetvellerinin detaylı şekilde düzenlenme işinin takip edileceğini belirtmiştir. Toydemir'in TBMM oturumundaki sözleri şöyledir:

Bütçemizi tetkik ederken Bütçe Komisyonu çok ince teferruata kadar giderek ve en hassas noktalarımız üzerinde ciddi bir şekilde durarak Bütçemizin tanziminde gösterdikleri lûtuftan dolayı kendilerine teşekkür ederim. Fahri Kurtuluş arkadaşımın; sıhhiye sandıkları hakkında söyledikleri şey tetkik edilecektir. Bunda hakikaten eksik varsa onun ikmaline çalışılacağını arz ederim.⁴²

Yine aynı oturumda Saim Ali'ye verdiği yanıtta Toydemir, savaşta yaralıların geri bölgelerde ameliyatlarının daha ileri askerî ve sıhhi teknolojiyle yapılabilmesine yönelik çağrıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Toydemir'in sözleri şöyledir:

Saim Ali arkadaşımın, yaralılar hakkında söylediği şeylerden çok müstefit olduk. Ben bunu bizim sıhhiyeciler arkadaşlara söyleyeceğim. Mamafih arkadaşlar, biz gerek harp esnasında gerek şimdi muhtelif zamanlarda sıhhiye heyetlerimizden, operatörlerimizden pek çok arkadaşlarımızı İngiltere Ordusuna, Amerika Ordusuna, muhtelif yerlere gönderdik. Hattâ daha 3-5 gün evvel Amerika'dan bir operatör arkadaşımız dönmüştür. Bu esaslar üzerinde ciddi surette çalışmaktayız ve zannediyorum bu önümüzdeki Haziranda İsviçre 'de açılacak olan sıhhi kongreye de yine büyücek bir heyet gönderip oradaki bütün sıhhi terakkiyatı takip edeceğiz. Sıhhiye teşkilâtımız ordunun diğer teşkilâtıyla muvazi olarak adım adım ilerlemektedir ve bugün buyurdıkları gibi, sıhhiye bölüklerinde ayrıca nakliye takımlarımız vardır, sıhhiye arabalarımız vardır ve bunun içi de ameliyat yapılabilecek şekilde tertiplenmiştir ve gün geçtikçe daha ileriye doğru gitmektedir. Yani ordu ne kadar terakki ediyorsa sıhate ait hususatın da o nispette ilerlemiş olduğunu temin ederim. (Bravo sesleri). Ayrıca bunun için de bütçemizde bir yer ayırdık. Silâh ve cephaneye kadar mühim olan efradın sıhhatini korumak hususunda da ihtiyacımız olan bazı noksanlarımızı ikmal etmek kararındayız. Mâruzâtım bu kadardır.⁴³

hazırlanmalarına dair satırların da yer aldığı Son Saat haberi için bkz. "İstanbul'da İki Milletvekilliği İçin Tekrar Seçim Yapılacak", Haberde Cemil Cahit Toydemir ve İstanbul'dan seçilen DP ve CHP'li diğer adayların oy sayıları da belirtilmiştir. Habere göre Cemil Cahit Toydemir, 1946 seçimlerinde İstanbul Milletvekilliği adaylığında 166,577 oy almış; diğer sonuçlarla kıyaslandığında Demokrat Partili adayların belirgin başarılı sonuçlarına karşılık, CHP'den TBMM'ye giren –yukarıda isimleri zikredilen– beş aday arasında en az oy desteğiyle TBMM'ye girmiştir. Bkz. "İstanbulda İki Milletvekilliği İçin Tekrar Seçim Yapılacak", *Son Saat*, 24 Ağustos 1946, 4. Haber için bkz. **Ek-II**.

⁴² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.19, 19.12.1946, O: 2, 311.

⁴³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.19, 19.12.1946, O: 2, 311-312.

Diğer bir bahiste, Toydemir'in Van'da yapılmakta olan askeri hastane konusundaki yolsuzluklara dair önerge için söz aldığı görülmektedir:

Efendim; Afyon Milletvekili Kemal özçoban arkadaşımızın suallerine cevap veriyorum. Van Vilâyetinde inşa edilmek üzere mütaahhide ihale edilen Askerî Hastane işinde bazı yolsuzluklar maalesef olmuştur. Kezalik Van'da Askerî Birlikler için satınalman kavurmaların içerisine bağırsak vesair şeyler konulmak suretiyle kavurmaların tağşiş edildiği de vâkidir. Onu da esfle arzedebilirim. Yine Van Vilâyetinde Türk Hava Kuvvetleri için yaptırılmış olan Uçak Alanında bazı suiistimaller olmuştur. Bununda doğru olduğunu teyit ederim. Bu malûmatımızı oraya gönderilen heyeti teftişiyenin verdiği raporlar üzerine yakın zamanda öğrendik. Ve bu ihbar ve tahkikat 1946 Nisanında başlamıştır. Bugün bu suiistimleri yapanlar için heyeti umumiyesi hakkında ilk tahkikat açılmıştır. (Bravo sesleri) ve bugün bu suiistimali yapanların hepsi hakkında ilk tahkikat açılmış olduğuna göre yakında hepsi mahkemeye verilecektir. Dördüncü suale gelince burada şahıslardan bahsetmiyeceğim. Bu şahıslar zan altında buldukça, bir hüküm giymedikçe, kabahatları tahakkuk etmedikçe onları teşhir etmeği ben vicdanıma uygun bulmam. (Bravo sesleri). Bu zarar ziyan miktarına gelince; bu da tabî mahkemenin incelenmesi neticesinde zarar ziyan ne miktarda tahakkuk ederse bunu da onlardan tazmin ettireceğiz. Başka bir maruzatım yoktur. (Bravo sesleri, alkışlar).⁴⁴

Milli Savunma Bakanlığı dönemindeki icraatına dair notların ardından, Toydemir'in siyasal hayatta görev yaptığı döneme dair kısa notlar düşülebilir. Türkiye'de çok partili hayata geçilen ilk dönem olmamakla birlikte, daha uzun soluklu ve demokratikleşme süreci açısından önem taşıyan bu dönemde CHP'nin ılımlı reformist⁴⁵ kanatlarıyla otoriter modernist kanatları arasındaki çekişme dikkat çekmektedir. Toydemir'in Bakanlık dönemi otoriter modernist kanadın daha etkin olduğu Recep Peker'in Başbakanlığı dönemindedir. Buna karşılık, Toydemir'in Abdullah Kehale tarafından yayıma hazırlanan ve Kehale'nin lisansüstü tez çalışmasına dayanan hatıraları dışında siyasî meseleler konusunda öne çıkan bir tutumuna rastlanmadığı belirtilebilir. 1947 yılının Eylül ayı başlarında sona eren⁴⁶ Bakanlık döneminin ardından TBMM'de milletvekili olarak bulunan Toydemir, 14 Mayıs 1950 seçimleri neticesinde yaşanan iktidar değişikliğiyle siyasal hayattan çekilip, İstanbul'da (ö. 1956) inzivaya çekilmiştir.

3. SONUÇ

Milli Mücadele döneminde askerî ve sivil görevleri dolayısıyla öne çıkan pek çok kumandan ve bürokrat, 1934'te Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte özel bir meşruiyet arka planı olarak değerlendirilen görevlerine referansla sembolik atıfları bulunan soyad(lar)ı

⁴⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, B. 46, 19.2.1947, O: 1, 244–245.

⁴⁵ Ahmad, *age*, 35.

⁴⁶ Toydemir'in Milli Savunma Bakanlığı'ndan ayrılmasından sonra, Recep Peker Kabinesi'nde aynı Bakanlık makamına Münir Birsal seçilmiştir. Peker Kabinesi, Birsal'in kabine değişikliğinden dört gün sonra 10.09.1947 tarihinde "sihhi nedenler ileri sürülerek" son bulmuş, aynı tarihte Hasan Saka Kabinesi kurulmuştur. Bkz. Ahmad, *age*, 35.

almışlardır.⁴⁷ Dönemin sembollerle yüklü atmosferine eğildiğinde pek çok ayrıntısına rastlanabilecek bir örnek olarak Toydemir de, Peyami Safa'nın taziye yazısından izlenebileceği şekliyle bu örnekler arasında değerlendirilebilir. Ölümünden üç gün sonra yayınlanan yazısında Peyami Safa'nın Toydemir'le ilgili sözleri şöyledir: “Orgeneral Cemil Cahit Toydemir ebedî karargâhına çekildi. Bizde bıraktığı hatıra Türk savaşlar tarihinin en şanlı sayfalarına da intikal edecektir. Yemen Harekâtından başlayarak, birbiri ardından bütün harplere intikal eden Toydemir'in soyadı, Sakarya'da bu ismi taşıyan mevkiye kazandığı zaferin armağanıdır”⁴⁸.

Uzun bir askeri kariyerin ardından emekliye ayrılan ve 1946 seçimlerini müteakiben kurulan Recep Peker Kabinesi'nde Milli Müdafaa Vekili olarak görev yapan Toydemir'in kariyerini kısaca değerlendirmek gerekirse, Milli Mücadele döneminin askerî bürokratik kadroları arasında siyasî hayatta yer almayı tercih etmemiş ya da nötr siyasî kimliklerin etkisinin daha açık şekilde hissedilebileceği bir pozisyonda bulunmayı tercih eden komutanlar arasında yer aldığı söylenebilir. Sonuç olarak, Millî Mücadele döneminin Tümen komutanı seviyesindeki önemli komutanları arasında yer alan Toydemir'in vefatının⁴⁹ ardından çıkan az sayıdaki taziye yazısında yapılan kariyer atıfları ağırlıklı olarak Millî Mücadele konusunda olup, tek parti iktidarının sonlarına rastlayan siyasî kimliği de bu dönemin gölgesinde kalmıştır. Dar bir askerî ve sivil bürokratik elit kadro içinde yer alan pek çok isme dayalı biyografi çalışmalarına bakıldığında da, döneme ışık tutan anılara eğildiğinde de ismine ender rastlanan bir komutan olarak Toydemir kariyerindeki yükselişine Cumhuriyet'in ilanından⁵⁰ sonra da devam etmiştir.

⁴⁷ Kreiser simgesel atıfları bulunan soy isim seçimi konusunda iki yüz rakamını zikretmektedir. Bkz. Klaus Kreiser, **Atatürk: Bir Biyografi**, çev. Dilek Zaptçioğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 23.

⁴⁸ Peyami Safa, “Ordumuzun Büyük Kaybı”, **Milliyet**, 17.07.1956, 2. Toydemir mevki, Sakarya Savaşı'nda 5. Kafkas Tümeni ile 57 ve 51. Tümenlerin görev alanında yer alan (bugün Ankara'ya bağlı ilçe merkezi olan) Polatlı'nın güneyinde bulunmaktadır. Sakarya Savaşı'nda savunma mevzilerinin yerleri için Asım Gündüz'ün anılarına başvurulabilir. Bkz. Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Hz. İhsan İlgar (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), 65. Yine aynı kaynak için bkz. Uğurlu, **age**, 225, 253. Yine kısa süre Yunan işgali altında kalan Toydemir köyünün tarihçesi için bkz.

<http://www.polatlitoydemirkoyu.com/dokumanoku.asp?id=23>.

⁴⁹ Burada, Milli Mücadele döneminin öne çıkan şahsiyetlerinin haricinde, askeri bürokratik kadroda yüksek komuta kademelerinde bulunan bir şahsiyet olarak Toydemir'in vefatıyla ilgili basında çıkan bir haberdeki ufak bir yanlışlığın üzerinde durulabilir: “Birinci Dünya Harbinin muhtelif cephelerinde çalışmış, İstiklal Savaşı'nın bütün safhalarına iştirak etmiş, muhtelif kumanda makamlarında bulunmuş, İstanbul'da Birinci Ordu Müfettişliği vazifesini, İkinci Dünya Harbi sıralarında görmüş ve 1950'de Milli Müdafaa Vekilliği'nde bulunarak hizmetini tamamlamış olan Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, dün vefat etmiştir...” şeklinde verilen haberde Toydemir'in bakanlık dönemi 1946-1947 yerine sehven 1950 şeklinde yazılmıştır. Bkz. “Emekli General Cemil Cahit Toydemir Vefat Etti”, **Milliyet**, 15.07.1956, 1. Yine cenaze merasimi haberi için bkz. “Merasimle Kaldırıldı”, **Milliyet**, 16.07.1956, 5. **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941–1960)**, Hz. Hasan Ersel vd. c. 2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 307.

⁵⁰ Anılarında yer almayan ancak gazete haberinden öğrenilebilen ilginç bir ayrıntıya göre Toydemir Cumhuriyet'in ilanını “izinsiz 101 pare top atışıyla” kutlayan Mülâzım-ı sani (Teğmen) Cevdet Bey'in (Sunay soyadını almış, Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanı olmuştur) “emirsiz hakikî mermi kullanmak” gerekçesiyle başlatılan soruşturmadan ceza almamasını sağlamış, kendisini ayrıca kutlamıştır. Bkz. Hasan Pulur, “Mülâzım Cevdet ve Cumhurbaşkanı”, **Milliyet**, 08.03.1967, 5.

4. KAYNAKLAR

KİTAPLAR

1. Abdullah Kehale, **Millî Mücadele’de İç İsyancılar ve Cemil Cahit’in (Toydemir) Anıları** (İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, 1997).
2. Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silâh Arkadaşları** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999).
3. Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyancı: Koçgiri, Pontus, Bir Paşa: Nurettin Paşa** (Ankara: Babil Yayıncılık, 2003).
4. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları** (İstanbul: Temel Yayıncılık, 2000).
5. Hüseyin Menç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya: Portreler-Belgeler** (Ankara: yy, 1992).
6. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları** (Ankara: Cumhuriyet Kadınları Derneği, 2006).
7. Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908–1925)**, c. 1 (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978).
8. Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi: 1923–1946** (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001).
9. Mevhibe Gül Keskin, **İradeyi Milliye Gazetesi** (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2008).
10. Süha Ünsal, **İkzacı Mehmet Şükrü: Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e** (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007).
11. Hz. Hulusi Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005).
12. Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi** (İstanbul: Cumhuriyet Kitap, 1998).
13. **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Dönem 1, c. 3 (1919–1923), Hz. Kazım Öztürk (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994).
14. **Birlik Partisi Hesap Yönetmeliği** (Ankara: Alkan Matbaası, 1967).
15. H. Nedim Şahhüseyinoğlu, **Alevi Örgütlerinin Tarihsel Süreci** (Ankara: İtalik Yayınları, 2001).
16. Yücel Çil, **Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegeler** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005).
17. Sacit Karabrahimoğlu, **Demokrasimizin Kronolojisi** (Ankara: Alkan Matbaası, 1972).
18. Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları-I** (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).
19. Mehmet Kılıç, **Amasya Tamimi ve Protokolü** (İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2009).
20. Hikmet Özdemir, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010).
21. Hikmet Bilâ, **CHP: 1919-2009** (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
22. Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).
23. Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş** (Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).
24. Léon Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, çev. Bahaeddin Yediyıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000).
25. **TBMM Albümü (1920-2010)**, c.1 (1920-1950) (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010).
26. Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994).
27. Roderic Davison, **Kısa Türkiye Tarihi**, çev. Durdu Mehmet Burak (Ankara: Babil Yayıncılık, 2004).

- 28.Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, çev ve Hz. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2009).
- 29.Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).
- 30.Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes** (Ankara: Liberte Yayınları, 2006).
- 31.Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).
- 32.Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız** (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1991).
- 33.Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü** (İstanbul: Doğan Kitap, 1999).
- 34.K. Ekrem Uykucu, **1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi** (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973).
- 35.Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı** (Ankara: Ulusal Basımevi, 1969).
- 36.Kemal Atatürk, **Nutuk**, Hz. Zeynep Korkmaz (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011).
- 37.**Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941–1960)**, Hz. Hasan Ersel vd. c. 2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).
- 38.Klaus Kreiser, **Atatürk: Bir Biyografi**, çev. Dilek Zaptçioğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
39. **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları** (Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, yy).
40. Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1996).
41. Hülya Küçük, **Kurtuluş Savaşında Bektaşiler** (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003).
42. Süreyya Hami Şehidoğlu, **Millî Mücadele'de Zile Ayaklanması** (Ankara: yy, 1983).
43. **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (TİHKTDÜKKB)** (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1972).
44. Feroz Ahmad, BediaTurgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976).
45. Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar** (Ankara: Atatürk ve Çevresi Yayınları, 1971).
46. İzzet Aydemir, **Muhaceretteki Çerkes Aydınları** (Ankara: yy, 1991).
47. Halis Asarkaya, **Ulusal Savaşta Tokat** (Tokat: Tokat Basımevi, 1936).
48. Rauf Orbay, **Siyasî Hatıralar** (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003).
49. Sefer E. Berzeg, **Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri-II** (İstanbul: Nart Yayıncılık, 1990).
50. Ahmet Demiray, **Resimli Amasya: Tarih, Coğrafya, Salname-Kılavuz ve Kazalar** (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1954).
51. Sadi Borak, **Meclis'te Casus Var** (İstanbul: Kırmızı Beyaz, 2004).
52. “2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (26 Haziran 1919)”, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 3, 2. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002).
53. İsmet İnönü, **Hatıralar**, c. 1, Hz. Sabahattin Selek (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987).
54. Nurer Uğurlu, **Sakarya: Savaşın Anlatıyor** (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007).
55. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklâl Harbi: İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, c. VI (Ankara: GenelkurmayBasımevi, 1964).
56. Asım Gündüz, **Hatıratlarım**, Hz. İhsan Ilgar (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973).

57. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997).
58. M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken: Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına (4 Eylül 1919–23 Nisan 1920)**, c. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965).

MAKALELER

1. Semih Yalçın, “Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s. 32, c. XI (Temmuz, 1995).
2. “Birlik Partisi Gelişiyor”, **Cem**, Yıl: 1, s. 8, (Aralık 1966): 16–17.
3. Şefika Kurnaz, Milli Mücadele'de Türk Kadını, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s. 34, c. XII (Mart, 1996).
4. Emine Kısıklı, “Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, **Atatürk Yolu**, I/1 (1988).
5. Abdullah İlgazi, “Büyük Nutuk'taki Yansımalarıyla Tokat”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s. 51, c. XVII, (Kasım, 2001).
6. Mevhibe Savaş, “Mustafa Kemal, Amasya ve İki Din Adamı”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: **Atatürk Yolu**, s. 19, y. 10, c. 5 (Mayıs, 1997), 315–323.
7. Krisztina Kehl–Bodrogi, “Atatürk and The Alevi: A Holy Alliance?”, **Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview**, ed. Paul J. White, Joost Jongerden, (Leiden–Boston: Leiden Brill, 2003), 56–57.
8. Rifat N. Bali, “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler İle Görüşme”, **Toplumsal Tarih**, s. 165 (Eylül, 2007), 38–42.

TEZLER

1. Nurhan Girgeç, Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GAZETE/DERGİ HABERLERİ

1. “Yakın Tarihimiz: Koltuk”, **Milliyet**, 20.04.1982.
2. “Türk Paşa'nın Hitler'le Pazarlığı”, **Milliyet**, 09.01.1991.
3. Turhan Aytul, “Türkiye'de Gürültülü Günler”, **Milliyet**, 10.10.1979.
4. Peyami Safa, “Ordumuzun Büyük Kaybı”, **Milliyet**, 17.07.1956.
5. “Emekli General Cemil Cahit Toydemir Vefat Etti”, **Milliyet**, 15.07.1956.
6. “Merasimle Kaldırıldı”, **Milliyet**, 16.07.1956.
7. . “Yeni Kabine Ankara'da Hayretle Karşılandı”, **Son Saat**, 07.08.1946.
8. “İstanbulda iki Milletvekilliği İçin Tekrar Seçim Yapılacak”, **Son Saat**, 24 Ağustos 1946,
9. . Hasan Pulur, “Mülâzım Cevdet ve Cumhurbaşkanı”, **Milliyet**, 08.03.1967.

AĞ SAYFASI ADRESLERİ

1. <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/Anasayfa.htm>
2. http://www.dokadok.com/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=22
3. http://www.tsk.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/genelkurmay_baskanlari.htm.
4. <http://www.polatlitoydemirkoyu.com/dokumanoku.asp?id=23>.

TBMM ZABIT CERİDELERİ

1. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 2, 24.4.1336, C: 1.
2. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.1, 5.8.1946, O: 2.
3. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.1, 26.8.1946, O:2.

-
4. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.9, 2.9.1946, O:2.
 5. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B.19, 19.12.1946, O: 2.
 6. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, B. 46, 19.2.1947, O: 1.

EK-1

(Son Saat, 07 Ağustos 1946, sf. 1)

